

ПРИКАЗИ

Др Алија Силајџић: РАЗВОЈЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ НАШЕ ПОРОДИЦЕ (с посебним освртом на судску бракоразводну праксу), Сарајево, издавачко предузеће „Свјетлост“, 1973, стр. 361.

У нас је релативно мало егзактних социолошких изучавања, нарочито у области социологије породице, а исто тако и мало студија рађених на основу оваквих изучавања. После већих радова из ове области из пера, на пример, др Валтазара Богишића, Сретена Вукосављевића, Вере Ерлих, иако се социолошка истраживања уопште, напосе из области социологије породице, нарочито у последње време, несумњиво развијају, мало је објављених радова овако широко и темељито заснованих као што је ова књига, нажалост рано преминулог, проф. др Алије Силајџића.

Подлога овој студији су подаци и чињенице из око 40.000 проучених списка бракоразводних спорова свих надлежних судова са подручја СР Босне и Херцеговине, окружних судова суседне СР Хрватске (у Дубровнику, Сплиту, Госпићу, Карловцу, Сиску) и СР Црне Горе (у Титограду). То су у ствари списи из 84 суда, то је обиље спорова у којима је учествовао велики број судија и још већи број поротника и то током дужег периода времена. Ови подаци, иако црпљени из бракоразводних списка, па, у ствари, указују на појаве патолошке природе у браку и породици, омогућавају да се из њих изведу и позитивни закључци који указују на развојне тежње наше породице, односно, како сам аутор у уводу каже, из њих се могу наслутити и уочити и прогресивна кретања у браку и породици.

Студија је подељена на шеснаест делова. На крају су дати закључци.

У првом делу аутор говори о разводу брака као друштвеној појави и његовим променама током векова, указујући да је у савременом друштву број развода брака у сталном порасту. У другом делу, испитујући судску бракоразводну праксу према броју разведених бракова, одбијених и повучених тужби, аутор закључује да број тужба зависи од густине насељености (већина је бракоразводних тужби из густих насеља и индустријских центара) и традиције, које се изражавају у разним схватањима и обичајима. Веома је занимљив закључак аутора, на основу проучених судских списка „да ни брак ни породица у нашем друштву не уживају одговарајућу стварну заштиту“. Заслужује пажњу и закључак да у највећем броју случајева развод тражи онај брачни друг, а то је најчешће мушкарац, који чини криво и наноси увреду, па и у најгрубљем облику, свом брачном другу“ (Стр. 46) и да наши судови греше када узимају у заштиту овакве, на штету њихових жртава. Покушају мирне, коме закон посвећује посебно рочиште, судови у бракоразводном поступку придају мало пажње. Упоредујући податке из огромног броја проучених судских списка о стварним бракоразводним узроцима и оним који се наводе у судским одлукама и служе као подаци у статистичким годишњацима, аутор констатује да су ови подаци у статистичким годишњацима „умногоме нетачни и непоуздани, а поједини стручњаци и научни радни-

ци, ослањајући се на ове нетачне податке, заснивају своја стручна и научна гледишта о претежном броју појединих узрока за развод брака" (стр. 53).

Трећи део је посвећен испитивању питања ко чешће тражи развод брака: муж или жена. Подаци из анализираних предмета говоре о томе да је у највећем броју случајева муж не само тужилачка страна већ и страна која највише ствара сукоб у браку. Жена је не само страна која се мање одлучује да тражи развод брака, већ и страна која мање доводи до стварних поремећаја у браку, а тиме и до развода брака. Жена чак и када тражи развод брака одлучује се да то чини кад не види другог излаза из ситуације у коју је довео муж.

Четврти и пети део говоре о разводу брака у граду и на селу и о томе који се бракови више разводе, црквени или грађански. Шести и седми део посвећени су питању занимања мужа и жене као учесника у бракоразводним споровима. Следећа четири дела (осми, девети, десети и једанаести) баве се проблемима развода брака са децом, поверавања деце у случају развода брака и издржавању деце из разведених бракова. С обзиром на чињенице из анализираних судских одлука аутор констатује да иако су, по закону, деца под нарочитом заштитом државе, да им је баш у случају развода брака ова заштита потребна, а да је у том случају суд најпозванији да им је пружи „улога суда у заштити деце је, може се рећи, никаква, или врло мала, и поред тога што судови у највећем броју случајева ове бракове разводе по члану 56. односно 53. Основног закона о браку, а тај пропис им даје могућност да воде рачуна о дјеци" (стр. 171). У погледу поверавања деце по разводу брака, аутор закључује да се малолетна деца у далеко већем броју случајева поверавају на чување и васпитање мајци (око 70%) него оцу, иако је мајка, уопште узевши у неповољнијем положају од оца. Шта више, када је реч о поверавању деце оцу, аутор констатује: „Могли бисмо рећи да је правило када судови повјеравају дјецу оцу, да их они, у ствари, не повјеравају оцу већ неком његовом ближем женском сроднику. То су обично мајке тих очева односно баке дјеце из разведених бракова" (стр. 185).

У највећем броју случајева допринос за издржавање деце по разводу брака даје отац, али не увек када је дете поверено мајци на чување, подизање, васпитање и образовање. Мајке у незнатном броју случајева обавезује суд да дају издржавање, по правилу ако нису по занимању домаћице.

У дванаестом делу врло кратко аутор говори о питању издржавања брачних другова по разводу брака, при чему износи занимљиво запажање, да кад је реч о женама, „човек не може да вјерује да је тако мало издржавања које судови досуђују у случајевима развода брака" (стр. 203). Износи се податке, у тринаестом делу, о висини доприноса за издржавање, аутор констатује „ми бисмо могли да тврдимо само то да ови доприноси имали само симболични карактер помоћи за издржавање „...“ они су у највише случајева значили једну врсту милостиње, а не стварни допринос за издржавање" (стр. 205).

Веома значајном и занимљивом питању, питању развода брака и кривице, посвећен је четрнаести део ове студије. Основни закон о браку од 1946. године (члан 78) предвиђао је да суд обавезно у пресуди којом изриче развод брака утврђује не само узрок за развод брака а кад има кривице за развод, утврђује да ли је кривица до једне или обе стране. Међутим, Закон о парничном поступку од 1957 (члан 407 ст. 1) предвиђа да се кривица утврђује само на захтев брачних другова. У дискусији приликом припрема за кодификацију породичног права појавило се схватање да би из брачног права требало уклонити појам кривице. Аутор најпре анализира податке из судских одлука о разводу брака кривицом мужа, потом кривицом жене и кривицом оба брачна друга. Притом износи запажање да је у првим годинама после рата већи број бракова разведен кривицом жене, док се касније повећава све више број разведених бракова

ва кривицом мужа. Аутор објашњава ту појаву тиме што су мужеви били у рату а жене код својих кућа, па је сасвим логично да се за повреде њихових брачних дужности за време рата лакше могло сазнати него за оне које су починили мужеви. Истичући да брачни односи нису регулисани само правним нормама већ и моралним правилима, аутор указује на значај сексуалног морала. По његовом мишљењу, сексуални морал је темељ општег морала човека уопште. „Без здравог сексуалног морала нема ни морала уопште... Поготову нема брака ни породице без овог основног људског морала“ (стр. 215).

Полазећи од чињенице да је религија још увек један од значајних чинилаца који утичу на свест и понашање људи, а узимајући у обзир разнородност религија на подручју СР Босне и Херцеговине (православни, муслимани, римокатолици, Јевреји) и њихов не мали утицај на становнике овог подручја, аутор је петнаести део посветио изношењу проблема развода брака према разним вероисповестима. Пре но што је прешао на конкретне анализе података о овом питању укратко је изнео схватање ових различитих вероисповести о разводу брака. То је било неопходно, јер по правилима православне цркве брак је раскидљив на захтев једног брачног друга из више бракоразводних узрока; по шеријатском праву, које је важило за Муслимане, муж је имао право на једнострани отказ, жена је то право имала само изузетно; канонско право римокатоличке цркве није дозвољавало уопште развод брака, док је јеврејско право, као и шеријатско, дозвољавало мужевима једну врсту отказа брака. Користећи статистичке податке о националној припадности, која се најчешће поклапа са припадношћу одређеној религији, аутор констатује да се брак најчешће разводи код муслимана, најмање код припадника римокатоличке цркве.

Знатну пажњу аутор је поконио у шеснаестом делу узроцима за развод брака. Није се задржао на бракоразводним узроцима наведеним у закону, већ је изнео све чињенице и околности које доводе до поремећености брачних односа, неподношљивости даљег заједничког живота и развода брака. Као највећи узрок за развод брака, наведен у бракоразводним списима, јесте напуштање брачног друга. Према бројчано израженим подацима изгледало би да то више чини жена, но муж. Но, аутор оправдано каже да би такав закључак био неоснован и погрешан, јер између бројних чинилаца који утичу на то нарочито треба запазити чињеницу да се жена удаје и улази у кућу или стан свога мужа или његових родитеља. Стога кад јој живот постане тежак, неподношљив, због поступања мужа или његових сродника њој не остаје друго до да напусти кућу или стан мужа. Нема сумње значајан чинилац је и свест о равноправности мушкарца и жене. Као другу чињеницу по учесталости појављивања у бракоразводним списима, аутор наводи прељубу. Уз констатацију да су повреде брачне дужности верности не само врло честе, већ и да брачни другови све друго лакше праштају једно другом него што прелазе преко повреде ове брачне дужности. Муж је у већем броју случајева прекршитељ верности, а повреда ове дужности је већа у граду него на селу. Аутор такође истиче да број развода брака због прељубе расте, али исто тако примећује да се све више из разних разлога прелази преко учињене прељубе или се она приликом развода брака прикрива. Као трећу по реду по броју појављивања у бракоразводним списима, дакле, као чињеницу која веома често доводи до поремећаја у браку, па и до развода брака, аутор наводи заједнички живот брачних другова са сродницима, најчешће са родитељима мужа. Следи дуга листа чињеница и околности наведених у бракоразводним списима које доводе до развода брака. Сваку од њих аутор је изложио посебно. То су: физичка обрачунавања, ванбрачна деца рођена за време трајања брака, пасторчад, служење војске, несталост, алкохолизам, љубомора, недостатак љубави, закључење брака под притиском, осуда на казну; ванбрачни живот пре брака, запосленост изван места становања, неплодност жене, болест, сексуално неслагање, разлика у годинама, недостатак виргинитета жене приликом ступања у брак,

беспосличарење, немаштина, расипништво, неприродни односи, коцкање, двојен живот, импотенција, неслагање.

У закључцима аутор најпре говори о концепсији развода брака у нашем будућем законодавству. Тим питањем се бавио и као члан Комисије за кодификацију породичног права и као дугогодишњи испитивач судске праксе о разводу брака, па истиче низ питања која се постављају у вези са главним проблемом, да би, с обзиром на прибављена мишљења у спроведеној анкети поводом намераване кодификације, наших искустава у судској пракси и разних решења усвојеним у законодавствима других земаља, заузео своје становиште: имајући у виду целокупни расположиви материјал о разводу брака предлаже да у нашем новом праву остану општи и посебни узроци за развод брака. Притом се одређено опредељује против релативизације посебних бракоразводних узрока, осим када су у питању интереси заједничке малолетне деце и необезбеђене и за рад неспособне жене. Кривици би требало дати и у новом праву бар исто место које је имала у нашем досадашњем праву, па чак би требало дати овлашћење суду да је утврђује по службеној дужности. Закључујући о ставу наших судова према разводу брака, оцењује на основу изнетих података, да наши судови нису штитили брак у одговарајућој мери, а тиме ни породицу.

Најзад, говорећи о развојним тенденцијама наше породице, аутор констатује да су промене остварене у нашој породици велике и многобројне. Најпре се задржава на негативним променама у нашој породици. То је, пре свега, тенденција све већег разарања породице као основне ћелије нашег друштва. То се односи не само на оно што се тиче патријархалне породице, већ и на оно што би требало да буде основно обележје наше социјалистичке породице. Потом, негативан утицај тзв. сексуалне револуције. „Такозвана сексуална револуција која се помаже и подупиरे готово са свих страна, и свесно и несвесно, и организовано и неорганизовано, службено и приватно руши и разара позитивни сексуални морал, а без сексуалног морала нема здравог и позитивног морала уопште, бар за садашње услове живота... Сексуална револуција у вулгарном смислу речи посебно иде на штету жене. Супротно оном што социјализам жели и за шта се бори ова револуција води у анархију, води у односе који све више чине жену предметом изабљивања и моралног срозавања. То, у крајњој линији руши брак и породицу, а тиме и темеље друштва” (стр. 350). Аутор даље закључује да либерализација полних односа руши темеље брака, који почива на вредности брачних другова, а без ње нема ни моногамије. Најзад, без обзира на то што социјализам више држи до личности и њених квалитета, још увек се брак врло често заснива из спекулативних разлога и материјалних мотива и све чешће се догађа да родитељи претпостављају своје личне интересе интересима деце.

Истичући позитивне појаве у нашој породици, аутор пре свега подвлачи да разводи бракова, иако у крајњој линији значе патолошку појаву, представљају и позитивну појаву. Наш човек је у просеку за брак и породицу, а разводом брака жели да се ослободи брака у коме није нашао тражену срећу. Све чешћа је појава да приликом закључења брака играју одлучујућу улогу међусобна наклоност и позитивна лична својства. Равноправност мушкарца и жене добија све више у садржини. Све већа је самостаност жене и њена независност од мужа и других лица. Све мање се помиње физичко обрачунавање и агресивност као узрок за развод брака. На крају аутор закључује: „Наш просечан човек је чврсто везан за брак и породицу. Ове установе су дубоко укоријењене у нашем друштву. За брак и породицу нису само они који не знају шта је дисциплина, они који настоје да се ослободе свих друштвених спона и обавеза. За такве и није брак и породица. Такви нису ни за солидно друштво. То су они који не подносе ред, који желе анархију у људским односима. На њима и не почива друштво, нити може почивати” (стр. 353).

Ова студија пок. проф. Силајића је крцата подацима. Сваку своју тврђу, сваки свој закључак аутор је обилно документовао чињеницама. Он је, дакле, најпре изнео чињенице, анализирао их, па на основу њих извукао закључке. Отуда, иако би се могло приговорити да су неки његови ставови конзервативни, не може му се не признати да су засновани на чињеницама, да су истинити. Они, можда, оудару од неких „авангардних“ ставова у написима о овим темама, јер ови најчешће немају основу у чињеницама.

В. Бакић

Dietrich Breul: METHODEN DER GESCHLECHTS- — KÖRPERLANGEN — UND LEBEN SALTERSBESTIMMUNG VON SKELETFUNDEN (Методи утврђивања пола, дужине тела и животног доба наведеног костура) (Verlag Max Schmidt-Romhild, Lübeck, 1974)

У библиотеци *Arbeitsmethoden der medizinischen und naturwissenschaftlichen Kriminalistik* (Радни методи медицинске и природнонаучне криминалистике) коју уређују професор др Емил Вајниг (Emil Weinig), директор Института за судску медицину Универзитета Erlangen-Nürnberg и професор др Steffen Berg, директор Института за судску медицину Универзитета у Гетингену, објављена је као 12. свеска монографија о утврђивању пола, дужине тела и животног доба наведеног костура, чији је аутор доктор медицине Дитрих Бројла (Dietrich Breul).

Већ одавно постоји читава литература посвећена питању идентификације лешева. То је сасвим разумљиво, када се узме у обзир велики број несрећа (саобраћајне, елементарне — земљотреси и поплаве, експлозије, пожари и др.), нарочито оних при којима долази до усмрћења великог броја људи. Подсетимо се само на неке од највећих које су се догодиле у скорој прошлости у нашој земљи: бродолом брода „Нипп“ на ушћу Саве у Дунав, земљотрес у Скопљу, авионска несрећа на Магнику до ове најновије на железничкој станици у Загребу.

Ако се свему овоме дода као посебан проблем идентификација лешева масовно настрадалих од бомбардовања у рату, а овај би проблем у евентуалном будућем рату био још тежи и сложенији, што произилази из све разорније снаге ратних оруђа, а нарочито атомске бомбе, онда је разумљив значај који има идентификација лешева како у мирнодопским, тако и у ратним условима.

Када се узме у обзир да се и при идентификацији свежих лешева јављају знатне тешкоће, онда ће оне бити још веће ако треба идентификовати труле, раскомадане или угљенисане лешеве. У бројним случајевима вештак је принуђен да утврђује идентитет само на основу костура, а у неким случајевима и на основу појединих костију, па чак и делова костију.

Из наведених разлога форензична остеологија, грана судске медицине, која на основу својстава, особина и промена на костима доприноси идентификацији особа којима припада одговарајући костур или његови делови, постала је посебно поглавље већ и у уџбеницима судске медицине. Монографија Д. Бројла је најновији прилог овој литератури.

Монографија има 131. страну са 25 табела и два цртежа, предговор, три дела и списак литературе.

У кратком предговору професор др Ф. Шлојер (F. Schleyer), директор Института за судску медицину Универзитета у Марбургу, указује на неопходну потребу да не само судски лекари већ и патолози, анатоми, антрополози и палеонтолози располажу исцрпним знањем из форензичне